

KNÍŽNÝ TRH V OPTIKE JOZEFÍNSKEJ LEGISLATÍVY

Petronela BULKOVÁ

Abstrakt:

Príspevok sa venuje legislatívnym úpravám knižného trhu za vlády Jozefa II. (1780–1790). Zameriava sa na oblasť knižného obchodu, importu, distribúcie a dobových knižníc pre verejnosť. Autorka stručne ilustruje niekoľko upravovaných okruhov.

Kľúčové slová:

kultúra knižná, trh knižný, import, kníhkupectvo, knižnice, Jozef II., legislatíva

Úvod

Druhá polovica 18. storočia sa niesla v znamení výrazného nárastu tlačenej produkcie. Knižnému obchodu spoločnosť priznávala podiel na šírení vied, umení a ideí osvietenstva. Keďže v súvislosti s prechodom od výmenného obchodu k nákupu za hotovosť dochádzalo ku kumulácii finančného kapitálu, rezonoval knižný obchod aj ako jeden z nositeľov ekonomických benefitov pre spoločnosť. Kníhkupec bol vnímaný aj ako nekompromisný obchodník usilujúci o zisk v rastúcej konkurencii.

Kníhkupecká profesia

V poslednej tretine 18. storočia prechádzal kníhkupecký, kníhviazačský aj kníhtlačiarsky stav procesom rastúceho počtu legislatívnych úprav. Stanovili sa oficiálne požiadavky, ktoré mali kompetentní reprezentanti týchto živností naplňať. Predstavy vládnej moci o výkone profesie kníhkupeca vyvrcholili vydaním tereziánskeho nariadenia *Ordnung für die Buchhändler*.¹ V ňom sa sformulovali primárne požiadavky na záujemcu o získanie povolenia na výkon živnosti. Upriamilo pozornosť na kníhkupca ako predstaviteľa osobitnej profesie, podnikateľský a právny subjekt. Ako taký mal disponovať

---

¹ Pre dedičné krajiny Habsburskej monarchie vyšlo vo Viedni 28. 3. 1772. Pre Uhorsko a k nemu pripojené krajiny bolo s malými úpravami publikované 13. 8. 1772.

náležitými skúsenosťami získanými počas minimálnej 6 ročnej učňovskej etapy a následnej aspoň 4 ročnej praxe, jazykovými znalosťami atď. O nich potreboval obdržať písomné osvedčenie od niektorej z univerzít a disponovať určeným finančným kapitálom. Vo veciach občianskeho práva podliehal civilnej jurisdikcii, v záležitostiach knižného obchodu koncesným úradom v dedičných krajinách, v Uhorsku Kráľovskej miestodržiteľskej rade. Nariadenie upravilo aj preberanie živnosti vdovou, synom, či vyučeným zamestnancom atď. Knihkupecký stav mal v mestách reprezentovať vybraný predstavený volený každé dva roky z radov kníhkupcov.²

Uvoľnenie tereziánskeho regulovaného systému privilégií v dôsledku jozefínskych úprav v 80tych rokoch 18. storočia otvorilo trh novým záujemcom a vyvolalo protest už etablovaných kníhkupcov. Jozef II. povolil kníhtlačiarom realizovať knižný obchod³ a kníhkupcom slobodne zriadiť tlačiareň⁴. V oboch prípadoch žiadali o povolenie príslušný krajinský úrad. Jeho získanie už nebolo podmieňované splnením toľkých podmienok ako v tereziánskom období. Dekrét z 11. augusta 1788 deklaroval, že na knižný obchod aj kníhtlačiarstvo by sa malo v budúcnosti nazerať ako na „slobodné umenie.“⁵ V edikte o kníhkupectve z 20. 11. 1788 Jozef II. vyjadril názor, podľa ktorého „je celkom absurdné vyžadovať smiešne overenia a skúšky odbornosti od tých, ktorí budú viesť kníhkupectvo.“ Knižný obchod a kníhtlačiarstvo malo byť slobodné, zakúpené živnosti mali zaniknúť, pričom ich počet nebol pevne stanovený. „Kto si obstará písmo, farbu, papier a lis, môže tlačiť ... a ak si tlačené knihy vyrobí, môže ich sám predávať.“⁶ Táto sloboda však nebola absolútna, mohlo sa tak diať výlučne v súlade s policajnými a cenzúrnymi nariadeniami, hoci sa na knižný obchod a tlačiarstvo nemal vyvíjať priťažujúci nátlak.⁷ V roku 1792, za vlády Františka I., nastal návrat k preukazovaniu odbornej spôsobilosti, riadnemu vyučenia doma, či v zahraničí a potrebe obchodného vzdelania.⁸

² BULKOVÁ, P. Knihkupecká profesia očami súdobých svedectiev a legislatívy.

³ KROPATSCHKEK, J. Handbuch B. 1., s. 468, Hofdekret 21. 5. 1782.

⁴ KROPATSCHKEK, J. Handbuch B. 8., s. 645, Hofentschliessung 27. 11. 1786.

⁵ KROPATSCHKEK, J. Oesterreichs Staatsverfassung B. 8., s. 14, Hofdekret 11. 8. 1788.

⁶ Edikt über den Buchhandel, s. 229.

⁷ KROPATSCHKEK, ref. 5, s. 14. Hofdekret 11. 8. 1788.

⁸ KROPATSCHKEK, ref. 5, s. 3–4. Hofentschliessung 5. 7. 1792.

Sortiment v predaji, jeho distribúcia a kontrola

V svedectvách kníhkupcov v 70tych a 80tych rokoch 18. storočia rezonuje ekonomická hodnota knihy. Ako obchodný artikol bola prostriedkom naplnenia obchodných zámerov. Kníhkupca prvotne zaujímala úspešnosť jej predaja a možnosť zvýšenia atraktivity sortimentu pre platiaceho zákazníka. Dôležité kritérium predstavovala *cena* knihy, Kníhkupci sa usilovali upraviť ju prostredníctvom akciových ponúk a predplatiteľstva.

Kniha sa v spoločnosti priznávala aj jej kultúrna a duchovná hodnota, táto jej charakteristika nepredstavovala vždy východiskové kritérium jej zaradenia do predaja. Jozef II. povolil obchod všetkým kníhtlačiarom s domácimi i zahraničnými knihami s cieľom, aby ich predaj smeroval k prospechu a úžitku verejnosti, zlepšeniu a rozmnoženiu vydání, k finančnému zisku vďaka výmennému obchodu so zahraničím.⁹ Predmetom obchodu boli aj jednotlivé medirytiny, záujmu verejnosti sa tešili periodiká, kalendáre, hracie karty, divadelné hry atď. V predaji sa samozrejme nemali objavovať zakázané knihy. Osobitným úpravám podliehali vybrané druhy sortimentu – najmä nábožen-ská literatúra pre nekatolícku konfesiu, kalendáre, či periodiká.

Knihy pre všetky tri tolerované náboženstvá neobsahujúce nič škodlivé proti náboženstvu a štátu, bolo kníhkupcom dovolené dovážať dovtedy, kým si vydania luteránskych a reformovaných kníh nebudú schopní obstaráť v domovskej krajine. Takíto dovozcovia sa mali evidovať na revíznych úradoch, pričom zakázané knihy sa im na tridsiatkových staniách odnámali. Ak mali poddaní záujem o niektorý titul, v štruktúre byrokratického aparátu sa postupovalo nasledovne: požadované knihy záujemcovia ohlásili svojej vrchnosti. Žiadosť putovala z úradu obecného na krajinský (Landesstelle), ktorý mal knihu za lacnú cenu zadovážiť pomocou kníhkupcov.¹⁰

Povolila sa tlač protestantských kníh, resp. pre dedičné krajiny sa zostavil zoznam akceptovaných vydání evanjelických a reformovaných titulov. Tie mohli domáci tlačiarovia vyhotoviť v jazyku príslušnej krajiny.¹¹ Židom sa nemalo odňať žiadne vydanie Talmudu. Nemali byť tiež nútení preberať „skomolené“ vydania.¹²

Mnohí kníhkupci v centrách spoločenského a politického života monarchie, spolupracovali s partnermi na nemeckých, francúzskych a domácich

⁹ KROPATSCHKEK, J. Oesterreichs Staatsverfassung B. 4., s. 78. Verordnung 31. 5. 1782.

¹⁰ KROPATSCHKEK, ref. 3, s. 461–462, Hofdekret 17. 4. 1782.

¹¹ KROPATSCHKEK, J. Oesterreichs Staatsverfassung B. 2, s. 585–586. Verordnung 22. 6. 1782.

¹² KROPATSCHKEK, ref. 11, s. 631. Hofdekret 19. 9. 1789.

trhoch v dedičných krajinách či Uhorsku. Jozef II. nariadil v roku 1781 aby privezené knihy boli bez váhania zrevidované v prítomnosti vlastníka, či ním poverenej osoby. Povolené knihy sa okamžite vrátili, zakázané zaslali na revízný úrad. Všetky novo vytlačené knihy vedeckého alebo umeleckého obsahu, pri ktorých titul zreteľne indikoval, že neobsahujú nič škodlivé proti náboženstvu, štátu ani dobrým mravom, mali byť po provizórnej prehliadke bezodkladne odovzdané. Ak sa vyskytli pri kontrole prípadné nezrovnalosti, knihy sa ponechali na revíznom úrade v osobitných skrinkách pre kníhkupcov, kým na krajinský úrad nedorazili zoznamy zakázaných a povolených kníh. K urýchleniu celého dovozného procesu dostali kníhkupci možnosť zaslať, ešte pred samotným doručením, súpis kníh očakávaných od svojich dopisovateľov.

Zakázané knihy objavené v balíkoch sa ukladali na revíznom úrade a dovozcom sa uložilo, aby ich vrátil späť vydavateľovi. V žiadnom prípade sa nemali konfiškovať celé balíky kníh. Dovožcom, ktorí obišli kontrolu a zavliekli do krajiny zakázané knihy, sa tieto odobrali. Prvý raz sa smeli potrestať pokutou 150 zlatých (florénov) za exemplár. Pri opakovanom priestupku ju krajinský úrad navýšil podľa uváženia, živnosť smel aj odňať.¹³ Pri dovoze sa pod hrozbou konfiškácie nesmeli viazané knihy miešať s neviazanými. Za každých 50 kg sa platil dovozný poplatok vo výške 5 zlatých (florénov).¹⁴

Od 1. 7. 1789 mali byť pečiatkou označené všetky *periodiká* bez ohľadu na ich vnútorný obsah, určené na predaj, vytlačené v dedičných krajinách, dovezené zo zahraničia, ako aj z Uhorska a Sedmohradska.¹⁵ Išlo o časopisy, noviny, ako aj extrakty z nich, denníky, týždenníky, brožúry a komédie vydané osobitne. Výnimku dostali len ucelené knihy a spisy. Patrili sem tiež zbierky komédií sústredené do jedného zväzku, ako aj oznamy o knihách. Oznamy „nepredstavovali zdroj príjmu, patrili však nevyhnutne k fungovaniu knižného obchodu“ a bralo sa do úvahy, že „boli s nimi iba výdavky“.¹⁶ Z periodík sa z pôsobnosti nariadenia vyňali dva tituly – *Wienerisches Diarium* a *Brünner Zeitung*. Príčinou výnimky bola skutočnosť, že ich vydavatelia disponujú tzv. „privativum onerosum“, teda sa podujali vydávať periodikum ako „verejné bremeno, získavajúc zisk inde“.¹⁷ Na oplátku privilegovaný vydavateľ

¹³ KROPATSCHKEK, ref. 5, s. 36–37. Verordnung 13. 6. 1781.

¹⁴ Sammlung... 1785, Verordnung č. 34, 17. 2. 785.

¹⁵ KROPATSCHKEK, ref. 9, s. 88–100. Verordnung 11. 5. 1787, s. 88–100.

¹⁶ KROPATSCHKEK, ref. 15.

¹⁷ KUBÍČEK, J. Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918, s. 93.

brnenského periodika – Moravská půjčovná banka – netolerantne vystupovala proti každej konkurencii a bojovala o udržanie monopolu.¹⁸ Privilegovanie Brünner Zeitung malo nepriaznivý vplyv najmä na vývoj tlače v Olomouci, veď práve vďaka zásahu vydavateľa Brünner Zeitung skončil neúspechom pokus Vlastenecké hospodárske spoločnosti olomoucké vydávať noviny s podobným zameraním pod názvom Olmützer Allerley.¹⁹ Aby sa predišlo obchádzaniu nariadenia, cenzori v každej provincii monarchie mali po schválení každého spisu, doplniť k formulke „admittitur“, alebo „toleratur“ dovetok „k opečiatkovaniu“.

Poštové úrady smeli zahraničné časopisy, brožúry a denníky distribuovať až po opečiatkovaní. Platbu uskutočnila samotná pošta, refundujúca si ju prostredníctvom vyššej ceny. Príslušným úradom sa dôrazne prikazovalo, aby tento proces prebiehal rýchlo, aby adresáti dlho nečakali. Tituly bez pečiatky sa nesmeli predávať. Kníhkupci a tlačiarci mali každý ponúkaný exemplár nechať opečiatkovať pod hrozbou pokuty. Udeľovala sa v hodnote 30násobku platby za pečiatku²⁰. Vybrané pokuty putovali na budovanie vzdelávacích ústavov pre učiteľov. Majitelia kaviarní a hostincov nemali prechovávať neoznačené zahraničné časopisy, inak boli pokutovaní.²¹ Poplatky sa vymeriavali aj za kalendáre, či medirytiny atď.²²

V intenciách chápania knihy ako súkromného vlastníctva, nemala už ako taká podliehať cenzúrnemu dohľadu ak nie je určená na predaj. Jej status sa zmenil, keď sa stala objektom predaja. Táto situácia sa týkala aj predaja pozostalostí a verejných dražieb. S výnimkou exekučných konaní a konkurzných prípadov putovalo 1% zo získanej sumy na dobročinné účely pre chudobných.²³

¹⁸ KUBÍČEK, ref. 17, s. 94.

¹⁹ KUBÍČEK, ref. 17, s. 95.

²⁰ Poplatok za pečiatku – domáce a zahraničné noviny, výťahy z časopisov, denníky, týždenníky – pol grajciara. Brožúry a komédie – za každú zložku v exemplári jeden grajciar.

²¹ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 92. Verordnung 26. 2. 1790.

²² Kalendáre so zahraničia – 15 grajciarov, všetky schematizmy – 12 grajciarov. Medirytiny a erby, veľké nástenné kalendáre s alegorickými vyobrazeniami, cirkevné direktória ako aj tzv. krakovské a varšavské kalendáre a všetky vytlačené v štvorkovom formáte, mali byť označené kolkom v hodnote 6 grajciarov. Pre obyčajné osmorkové kalendáre a malé nástenné kalendáre – 2 grajciara a za kalendáre pre sedliakov – polovica grajciara. KROPATSCHEK, ref. 9, s. 94. Patent 30. 1. 1788.

²³ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 203. Verordnung 11. 4. 1781 a 11. 12. 1784.

Dražby a predaj knižničných pozostalostí predstavovali vítané príležitosti pre zberateľov, ich agentov, či kníhkupcov získať za výhodnú cenu hodnotné a vyhľadávané vydania. Takéto zbierky sa mali inventarizovať. Ak ale neboli uvádzané do predaja, mal tento proces prebehnúť bez zapojenia cenzúrneho dohľadu a revízie. V prípade, že zbierka putovala do klasický verejného predaja, či dražby povinne sa vyhotovil súpis kolekcie prezretý na revíznom úrade. Zakázané knihy sa mali zo zoznamu vyškrtnúť, aby sa nedostali do obehu. Publikácie nemravné, alebo útočiace na náboženstvo, mali byť nielen vyškrtnuté, ale aj vyžiadané a zadržané.²⁴ Kvôli posudku cenzora mali byť zoznamy zrozumiteľné a okrem základných údajov (autor, názov) museli obsahovať miesto vydania, rok²⁵ a formát knihy.²⁶ Pripravené zoznamy kníh mali zasielať na obecný úrad (Kreisamt). Publikácie, ktoré chceli dedičia speňažiť, mali pripojiť k zoznamu.²⁷ Zásadu kompletnosti údajov uvádzaných na zoznamoch zachovávali aj nariadenia z 90tych rokov 18. storočia.²⁸

Verejné „Lesekabinety“

„Čítanie sa stalo módou a každý číta“ zaznelo v periodiku *Allergnädigst = privilegirte Anzeigen* v roku 1772 (č. 25, 17. 6. 1772). Mohli by sme diskutovať o tom, do akej miery čítal naozaj každý, skutočnosťou je, že aj na území krajín Habsburskej monarchie sa po vzore anglických a francúzskych čitateľských kabinetov zakladali podobné ustanovizne. Často sa tak dialo vo väzbe na už existujúce kníhkupectvo, ktoré ich existenciu zastrešovalo. Viacerí kníhkupci v 80tych rokoch ponúkali rozsiahly sortiment produkcie z veľkonočných a jesenných veľtrhov v Lipsku, Frankfurte, z vydavateľských domov v nemeckých a rakúskych mestách, alebo dokonca z Paríža. Literatúra bola k dispozícii zväčša za poplatok.

O ponúkanom sortimente svedčia zachované ponukové katalógy. Stávali sa nástrojom propagácie a ich vyhotovenie bolo podchytené legislatívne. Kabinety mali povinne predkladať kompletne zoznamy lektúry na revíziu

²⁴ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 86. Verordnung 11. 2. 1784; Sammlung...1784, Verordnung č. 19, 24. 4. 1784.

²⁵ Sammlung...1785, Verordnung č. 93, 10. 6. 1783.

²⁶ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 86. Verordnung 31. 8. 1787.

²⁷ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 86. Verordnung 28. 4. 1785; Sammlung... 1785, Verordnung č. 70, 25. 3. 1785 a č. 36 z 28. 4. 1785.

²⁸ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 87. Verordnung 6. 7. 1792 a 28. 5. 1795.

a zasielať ich na prezretie cenzúre.²⁹ Aj tí, ktorí iba chceli kabinet založiť, boli kvôli aprobácii viazaní povinnosťou pripraviť provizórne súpisy všetkých kníh. Pod prísny dohľad spadali najmä tie, požičiavajúce literatúru za úhradu. Malo sa tak predísť šíreniu nežiaducej lektúry, neblahému vplyvu na neskúseného čitateľa. Vlastník tak mal vo vlastnom záujme predchádzať stanoveným sankciám. Za každú zakázanú knihu sa totiž vymerala pokuta 50 dukátov.³⁰

V dôsledku revolučných udalostí vo Francúzsku pristúpil v roku 1798 František I. (1768–1835) k úplnému zrušeniu kabinetov (3. 8. 1798) aj požičovni kníh (Leihbibliothek, 6. 4. 1799) – údajne „viac škodlivých, ako užitočných“.

Legislatívne nariadenia reprezentujú predstavy vládnej moci o fungovaní knižného trhu. Z priestorových dôvodov sme sa v príspevku iba veľmi stručne dotkli problematiky jozefínskych úprav knižného trhu v zrkadle publikovaných zákonníkov. Jozefínske obdobie ponúka mnoho inšpirácií na rozpracovanie problematiky šírenia neoprávnených dotlačí, cenzúrnych a revíznych nariadení, postavenia podomového obchodu atď. Obraz o nich bude však komplexnejší, po uvedení do kontextu s ich reálnou (ne)aplikáciou v dobovej praxi.

Zoznam bibliografických odkazov

BULKOVÁ, P. Knihupecká profesia očami súdobých svedectiev a legislatívy.

In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2011*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2011. [V tlači]

Edikt über den Buchhandel. In: *Deutsches gemeinnütziges Magazin*. 1787–90. 1790, 2. Jg., 4. Quartal., s. 229–230.

Ordnung für die Buchhändler in den Kaiserlich-königlichen Erblanden. Wien, gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, [1772]. [4] s.

KROPATSCHEK, J. [zost.]. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer [...] vom Jahre 1786*. Erster Band. Wien, Verlegt bei Joh. Georg. Moesle. K. K. privil. Buchhändler, 1785. 470, 44 s.

KROPATSCHEK, J. [zost.]. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer [...] vom Jahre 1786*. Achter Band. Wien, Verlegt bei Joh. Georg. Moesle. K. K. privil. Buchhändler, 1788. 992 s.

KROPATSCHEK, J. [zost.]. *Oesterreichs Staatsverfassung vereinbart mit den zusammengezogenen bestehenden Gesetzen*. B.1–8. Wien, Moesle, 1794 – [um 1800].

²⁹ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 87. Verordnung 29. 3. 1783.

³⁰ KROPATSCHEK, ref. 9, s. 87. Verordnung 2. 6. 1785. s. 87.; Sammlung... 1785, Verordnung č. 97, 16. 6. 1785.

KUBÍČEK, Jaromír. *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918*. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 2001. ISBN 80-7051-133-8. 381 s.

Sammlung aller kaiserlich=königlichen Veordnungen und Cirkularien: welche in dem vierten Regierungsjahre Josephs des Zweyten [...] durch das koeniglich = böhmische Landesgubernium [...] bekannt gemacht worden. Erstes Quartal– Viertes Quartal 1784. Prag, in der von Schönfeldischen Handlung.

Sammlung aller kaiserlich=königlichen Veordnungen und Cirkularien: welche in dem fünften Regierungsjahre Josephs des Zweyten [...] durch das koeniglich = böhmische Landesgubernium [...] bekannt gemacht worden. Erstes Quartal– Viertes Quartal 1785. Prag, in der von Schönfeldischen Handlung.

Obrázok č. 1: Korpus jozefinských nariadení pre dedičné krajiny, 1. zv.

THE JOSEPHINIAN BOOK MARKET FROM THE LEGISLATION'S POINT OF VIEW

Summary:

Historical legislation provides testimonies about the book market in 18th century. The law created during the reign of Joseph II. reflected various opinions and ideas of enlightened absolutism, connected with bookselling. The study deals with chosen aspects of the book import practice and distribution, as well as regulations for booksellers. The last part of the study is concerned with public libraries.

Key words:

book culture, book market, bookselling, legislation, import, libraries, Joseph II.